

Achille Mbembe og avkoloniseringens dilemmaer



Achille Mbembe (Kilde: [Flickr](#))

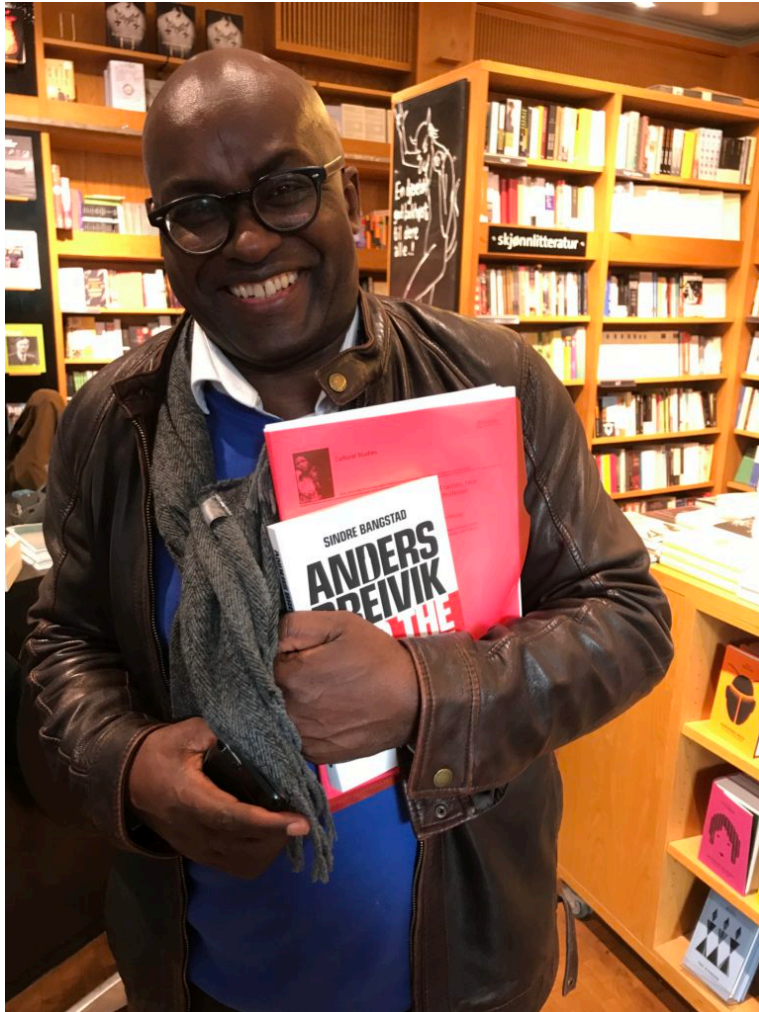
RØFF GUIDE: Sentralt i arbeidene til den afrikanske postkoloniale tenkeren Achille Mbembe står ideen om «å tenke verden fra Afrika». Men Mbembe er også ambivalent til avkoloniseringsbevegelsen, som han mener kan medføre betenkelige former for nativisme og fremmedfrykt.

Av Sindre Bangstad, Sosialantropolog, Forsker I, KIFO (Institutt for kirke, religion og livssynsforskning, Oslo)

Denne teksten er basert på et foredrag som skulle ha vært holdt på Astrup Fearnley-museet i anledning utstillingen Alpha Crucis: Afrikansk Samtidskunst 12. mars i år. Foredraget skulle inngå i forelesningsrekken «Filosofi på museet», som undersøker krysningspunktet mellom filosofi og samtidskunst.

Hvem er Achille Mbembe?

«Å tenke verden fra Afrika» betyr for Achille Mbembe, som for [Frantz Fanon](#) før ham, at Afrika må frigjøre seg intellektuelt og mentalt fra den historiske ideen om at vestlig modernitet er og forblir målestokken til resten av verden. Afrika må «bli sin egen kilde til makt og opplysning.» Dette innebærer blant annet å tenke utenfor de etablerte rammene som settes av europeisk tenkning om territoriell og statlig suverenitet, og av nyliberalismens ideer om menneskelig liv og verdi.



Achille Mbembe på Litteraturhuset i Oslo i september 2019. (Foto: Sindre Bangstad)

Achille Mbembe er født i 1956, og kommer opprinnelig fra Otiéle i det fransktalende Kamerun. Han har siden tidlig på 2000-tallet vært forskningsprofessor ved det tverrfaglige Wits Institute For Social and Economic Research (WISER) ved Witwatersrand-universitetet i Johannesburg i Sør-Afrika. Mbembe er gift med den sørafrikanske litteraturprofessoren Sarah Nuttall, har to barn, og bor og arbeider i Johannesburg og Cape Town i Sør-Afrika. Sitt internasjonale gjennombrudd fikk han med monografien *On the Postcolony*, utgitt i engelsk oversettelse på University of California Press i 2001. Blant andre viktige titler i Mbembes omfattende forfatterskap er antologien *Johannesburg: The Elusive Metropolis* (med Sarah Nuttall, Duke University Press, 2008), *Critique of Black Reason* (Duke University Press, 2017) og *Necropolis* (Duke University Press, 2019). I år har Mbembe publisert monografien *Brutalisme* (La Decouverte, 2020), og utkommer også med monografien *Out Of The Dark Night: Essays on Decolonization* (Columbia University Press, 2020).

Mbembe har hatt æresprofessorater ved en lang rekke ledende amerikanske universitet som blant annet Columbia, Yale, Duke og Harvard. Norge har han besøkt to ganger: først for å delta i Holbergdebatten ved Universitetet i Bergen i desember 2018, og siden i forbindelse med hans foredrag på Litteraturhuset i Oslo i september 2019.

Hva er avkolonisering?

Mbembe forholder seg nokså kritisk til en del av det som ofte omtales som den postkoloniale intellektuelle tradisjonen, som sterkt forenklet kan beskrives som en intellektuell tradisjon som tar utgangspunkt i postkoloniale samfunn, spesielt i Afrika og Asia. I postkolonial tenkning har man særlig vært opptatt av å reise kritiske spørsmål til stereotypiske analyser av ikke-vestlige samfunn som ofte nettopp utgår fra historisk ideer og tankemåter som nedvurderer andre folk og deres levemåter. Mbembe deler postkolonialismens utgangspunkt i så måte, og må derfor kunne karakteriseres som en postkolonial tenker. Blant sentrale forløpere for postkolonial tenkning, som Mbembe spesielt i sine seneste arbeider ofte griper tilbake til, finner vi i intellektuelle som Frantz Fanon (1936-61), Aimé Césaire (1913-2008), Léopold Sédar Senghor (1906-2001) og Ngugi wa Thiong'o (1938 -). Særlig Fanons arbeider er et etter hvert blitt et svært sentralt intellektuelt orienteringspunkt for Mbembe.

I Mbembes *Critique of Black Reason* fra 2017, som mange nok vil holde for å være Mbembes mest banebrytende arbeid til dags dato, anlegger Mbembe et syntetiserende og forenende perspektiv på disse tenkernes arbeider. I denne boka formulerer han et eget svar på den sentrale konflikten i avkolonialiseringdebatten om hvilken form avkolonialiseringen skulle ta. Innebar avkolonisering nødvendigvis politisk selvstendighet? På den ene siden i denne debatten finner man senere postkoloniale tenkere som Fanon, som argumenterte for at koloniserte land burde bli politisk selvstendige, og på den andre siden den såkalte *négritude*-bevegelsen, representert ved Césaire og Senghor, som mente at fullstendig avkolonialisering var upragmatisk og urealistisk.

Avkolonisering er for Mbembe, som for Césaire, Senghor og Fanon, imidlertid ikke bare et spørsmål om politisk selvstendighet og den politiske formen den måtte ta. For Mbembe er det postkoloniale Afrikas tragedie knyttet til den manglende evnen postkoloniale afrikanske politiske og intellektuelle eliter har vist med tanke på å utvikle andre og kritiske måter å tenke om verden og Afrikas plass i den på. Dette argumentet finner vi allerede hos Fanon, som på grunnlag av sine erfaringer med de fremvoksende elitene under avkoloniseringsprosessen på 1960-tallet i sin

berømte bok *Jordens fordømte* (1963) advarte mot å skape postkoloniale afrikanske stater, institusjoner og samfunn som bare etterliknet europeiske sådanne. Fanons advarsel var på alle måter på sin plass, for i postkoloniale afrikanske stater har man siden uavhengigheten på 1950- og 60-tallet sett utviklingen av økonomisk parasittiske og urbant baserte politiske eliter i postkoloniale afrikanske stater, eliter hvis tenkning om staten og samfunnet, og deres egen rolle i det synes bare å være et ekko av europeiske ideer og tankemåter. De ideene som skulle vise seg å bli dominerende hos disse elitene handlet ofte om at afrikanske samfunn måtte komme på høyden med vestlige samfunn gjennom modernisering og utvikling, og at den urbane afrikanske eliten skulle føre an i en slik utvikling. Mbembes gjennombruddsbok *On the Postcolony* fra 2001 er da også en ramsalt kritikk av hvordan disse elitene, spesielt i vest-afrikanske land, har forvaltet selvstendigheten disse landenes befolkninger vant på 1950- og 60-tallet.

Mbembe og wa Thiong'o

Enhver afrikansk intellektuell som skal skrive og tenke om avkolonisering i vår tid er nødt til å forholde seg til den kenyanske forfatteren Ngugi wa Thiong'o's banebrytende manifest *Decolonizing The Mind: The Politics of Language in African Literature* fra 1986. Dette gjelder også Achille Mbembe.

Men Mbembe er ikke ureservert begeistret for wa Thiong'o's visjoner om hva en intellektuell avkolonisering bør innebære. Wa Thiong'o's språkpolitiske visjon om undervisning på lokale afrikanske språk ved skoler og universiteter, og om afrikanske forfattere som først og fremst publiserer på «sine egne språk» er en visjon som Mbembe finner både problematisk og urealiserbar. Her er for øvrig Mbembe på linje med den nå avdøde legendariske nigerianske (og igbo) forfatteren Chinua Achebe (1930-2013), som heller ikke så noen grunn til å unnskyldes seg for at han skrev og publiserte på et tidligere kolonispråk som engelsk, og som ga klart og tydelig uttrykk for det i sin rørende memoar *The Education of A British-Protected Child* fra 2012.



Ngũgĩ wa Thiong'o (Kilde: [Flickr](#))

Det sier seg i grunn selv at et land som Sør-Afrika, med sine begrensede økonomiske ressurser, umulig vil kunne opprettholde en fungerende litterær sfære for samtlige av de nå elleve offisielle språkene landet har, og tilby undervisning på alle disse språkene ved sine universiteter og høyskoler. Mbembe er også klar på at Afrika og afrikanere ikke kan velge bort sin fortid: Afrika må være et kontinent for alle som faktisk lever og velger å leve der.

Å tenke verden fra Afrika

«Å tenke verden fra Afrika» – som er et sentralt forankringspunkt for Mbembe – innebærer blant annet et radikalt intellektuelt perspektivskifte. For det betyr noe ganske annet enn å se Afrika som kun et vedheng til en global utvikling som kommer fra og drives frem fra andre steder. Afrika skal ikke lenger være noe europeere tenker «om» og «med», men et sted afrikanere selv «tenker fra.»

Enten det dreier seg om kunst, litteratur, film eller akademisk-intellektuelt liv, er Mbembe opptatt av å knytte afrikanske tenkere og afrikansk tenkning sammen på tvers av kontinentets mange landegrenser og språklige, religiøse og kulturelle barrierer, og å fremme deres stemmer og deres ideer.

Men det idefelleskapet som Mbembe både forholder seg til og forsøker å bidra til, strekker seg langt utover dette: Afrika er for Mbembe et kontinent for alle som av ulike og mangefasetterte grunner bor der, og som velger å kalle det sitt kontinent. Det er også grunnen til at karibbiskfødte transatlantiske intellektuelle i aller høyeste grad er inkludert i den intellektuelle kanon Mbembe forholder seg til. Mbembe erklærer alt på den første siden av sin *Critique of Black Reason* at «Europa ikke lenger er gravitasjonssenteret i verden» og at «dette er den fundamentale og mest betydningsfulle hendelsen i vår æra.»

Inspirert av det Harvard-antropologene John L. og Jean Comaroff har karakterisert som *teori fra sør*, ser Mbembe samtidens Afrika som et laboratorium for menneskehetens globale fremtid. Det innebærer på ingen måte en entydig positiv evaluering av Afrika: Mbembe bruker i sine senere arbeider i utstrakt grad begrepet «the becoming-black of the world.» Svarthet eller «blackness» må her forstås som en ontologisk kategori. Med dette mener han at de mer dystopiske trekkene ved en rekke postkoloniale afrikanske samfunn i økende grad ser ut til å bli en global tilstand. Blant de dystopiske trekkene han sikter til er for eksempel de store avstandene mellom fattig og rik, avhumanisering og manglende respekt for andre menneskers rett til liv og verdighet, krig og konflikt, bostedsmessig segregering i privilegerte enklaver, overvåkning, epidemier og økologisk ødeleggelse i økende grad.

Den såkalte avkoloniseringsbevegelsen er et mangeartet fenomen, som har antatt ulike former. I Mbembes andre hjemland Sør-Afrika manifesterte den seg blant annet i den såkalte *#RhodesMustFall*-protesten ved sør-afrikanske universiteter i 2014-15. Ved det historisk sett engelsk-liberale Universitetet i Cape Town (UCT) lyktes bevegelsen til å presse universitetsledelsen til å fjerne en statue av den britiske industrimagnaten og erkeimperialisten Cecil John Rhodes (1853-1902) i 2015.



Protestbevegelsen #rhodesmustfall var rettet mot en statue ved University of Cape Town til minne om den britiske imperiebyggeren Cecil Rhodes. (Kilde: [Flickr](#))

Mbembe er, i likhet med sine forløpere Césaire og Fanon, en eksponent for det Holbergprisvinneren fra 2019 Paul Gilroy har karakterisert som en «svart atlantisk tradisjon». Dette er slik den er beskrevet av Paul Gilroy en århundrelang intellektuell og kunstnerisk tradisjon nedfelt i arbeidene til svarte tenkere fra W. E. B. Du Bois til Frantz Fanon, Edouard Glissant og Sylvia Winter, som står i en vedvarende dialog med tradisjonen fra den europeiske opplysningstiden. En grunnleggende forutsetning for den afrikansk-amerikanske sosiologen og borgerrettighetsaktivisten Du Bois er eksempelvis arbeidene til Max Weber, mens den sentrale referansen for Fanon er Jean-Paul Sartre.

Mbembes intellektuelle prosjekt handler slett ikke om å «forkaste den europeiske opplysningstiden» eller å «avvise moderne vitenskaper», men å bidra til å foredle og å forbedre disse. Han representerer således også en videreføring av det Césaire i sitt epokegjørende verk *Discourse on Colonialism* fra 1951 karakteriserte som «a humanism made to the measure of the world», det vil si en humanisme som er forpliktet på alle menneskers iboende like verdi, men på en global eller planetær skala. Fornuften er for Mbembe en delt menneskelig egenskap, og vår menneskelige

forpliktelse til å ta vare på mennesker, dyr og naturen en allmenn fordring.

Mbembe og avkoloniseringens dilemmaer

Mbembe har som tidligere nevnt imidlertid ikke vært en uforbeholden støttespiller for alt det som har rørt seg i den såkalte avkoloniseringsbevegelsens navn i Sør-Afrika siden 2014. I en artikkel med tittelen *Decolonizing The University: New Directions*, publisert i tidsskriftet *Arts And Humanities in Higher Education* i 2016, minner Mbembe sine lesere om at Frantz Fanon i sin tid uttrykte stor grad av skepsis til politiske krav om «afrikanisering» slik disse ble fremført av postkoloniale afrikanske middelklasseeliter i tiden etter uavhengigheten fra de tidligere kolonimaktene. For slike krav om «afrikanisering» ble, slik Mbembe leser Fanons tanker om dette i kapittel III av *Jordens fordømte*, som regel «hjemsoekt av det mørke ønsket om å «bli kvitt utlendinger.»

Dette ser Mbembe på som en form for «invertert rasisme» eller til og med «rasisme mot en selv.» I en slik form for rasisme vendes rasismen mot afrikanere med eksempelvis mørkere hudfarge enn en selv, eller et annet språk eller kultur. Og de som oftest blir rammet av dette «mørke ønsket» er, som Mbembe betimelig nok minner oss om, afrikanere fra andre land. I Sør-Afrika har man sett denne formen for «nativisme», hvorved migranter og flyktninger fra andre deler av Afrika (som Sør-Afrika har mer enn 5 millioner av) gjentatte ganger etter apartheids fall i 1994 har blitt angrepet av underprivilegerte svarte sørafrikanere i fremmedfiendtlige voldelige bølger av angrep i sør-afrikanske townshyper og uformelle bosetninger. Ved sørafrikanske universiteter har enkelte svarte sørafrikanske akademikere som bekjenner seg til former for sørafrikansk nativisme også fremhevet høyrøstede krav om at vitenskapelige stillinger skal reserveres for sørafrikanere.

Som en transatlantisk intellektuell som står i dyp gjeld til den pan-afrikanistiske politiske og intellektuelle arven som i sin tid fikk svært mange afrikanske stater og deres ledere til å slutte solidarisk opp om kampen mot det rasistiske apartheidregimet i Sør-Afrika (1948-1990), ser Mbembe med dyp bekymring på denne utviklingen, og den manglende fordømmelsen av den på ansvarlig myndighetshold i Sør-Afrika. Dette ga han også klart uttrykk for i en æresforelesning til minne om den hvite og jødiske anti-apartheidaktivisten Ruth First som han i oktober 2019 holdt ved Witwatersand University i Johannesburg i Sør-Afrika.

Mbembe har i sine senere arbeider beveget seg i stadig mer pessimistisk retning. Denne pessimismen er særlig knyttet til fremveksten av nye former for rasisme og fremmedfrykt, som han i *Critique of Black Reason* fra 2017 omtaler som «nano-rasisme», og som han ser på som ansporet av de vedvarende politiske og samfunnsmessige kriser tiår med nyliberalisme har ført store deler av verden ut i. Et av uttrykkene for dette er selvsagt høyrepopulisternes mobilisering mot flyktninger og migranter, men for Mbembe går problemet langt dypere, og må også knyttes til vestlige staters betydelige investeringer i ekskludering, grensebygging og overvåkingsteknologier.

Men Mbembes arbeider gir også uttrykk for et betydelig håp på menneskehetens vegne: Et håp som særlig er knyttet til de såkalt *afropolittiske* visjonene utviklet blant afrikanske intellektuelle, kunstnere og pedagoger i afrikanske storbyer. Og hvor nettopp understrekningen av å utvikle nye måter å tenke på og å finne nye svar på de globale utfordringer vi står overfor som er forankret i afrikanske liv, erfaringer og forståelser, er et viktig utgangspunkt.

Noter